

Kultura, umění a výchova

Mezinárodní konference k příležitosti založení stejnojmenného odborného recenzovaného časopisu a k příležitosti 440. výročí založení Univerzity Palackého.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

23. – 24. 5. 2013

Provokace a iniciace dialogu (skrze umělecké dílo)

MgA. Et Mgr. Jana Francová Ph.D

Anotace: Klasická díla výtvarného umění v kontextu výtvarné výchovy a jiných výchovných průřezových témat, například mediální, sexuální a občanské výchovy. Interdisciplinární využití uměleckého díla v příbuzných, ale i vzdálenějších oblastech lidského poznání a výuky. Umění jako provokatér společenské diskuze i jako katalyzátor analytických procesů při výuce a výtvarná výchova jako prostor pro kritickou analýzu, která vede k respektu a vnímavosti k sobě samému a k ostatním.

Klíčová slova: výtvarná výchova; umění; Carolee Schneemann; Vito Acconci; Michael Mandiberg; Stelarc; média

Pozice výtvarné výchovy je ve vzdělávacím systému ukotvována v souvislosti s tím, jak se mění diskurs její didaktické roviny spíše, než jak se vyvíjí umění samotné. Výtvarná výchova patří podle RVP do vzdělávací oblasti Umění a kultura. Podle názvu by vztah výtvarné výchovy a umění měl být určující. Pojem umění je však velmi rozsáhlý a pojem kultura je ještě širší. Učitelé proto zcela pochopitelně využívají pro výuku jen ta umělecká díla, které jsou pro jejich pojetí předmětu přínosem.

V praxi tedy výtvarná výchova nereaguje na všechny trendy, které probíhají v umění, ačkoli je to v podstatě také jedna z jejích funkcí. Protože výchova má vychovávat a umožňovat jedinci najít své místo ve společnosti a respektovat ostatní, proto jsou některé provokativní a destruktivní proudy výtvarného umění nepříliš vhodné k výuce.

Přesto se však právě na tyto projevy v umění hodlám zaměřit, nejen proto, že nejsou plně využité, ale také z toho důvodu, že jsou mezní jak z hlediska výchovy, tak z hlediska umění samotného. Jsou to dnes již klasická díla, která stále ještě provokují k diskuzi. Otázky, které iniciují, poukazují na problémy, se kterými se potýká nejen lidstvo, ale i každý člověk.

Pro zkoumání hranic, kam až se dostává umění a jeho následovnice výtvarná výchova, jsem si zvolila provokativní umělecká díla. Tento záměr je motivován výzvou k hledání hranic a

Toto je pracovní nerezovaná verze konferenčního příspěvku.

Kultura, umění a výchova

Mezinárodní konference k příležitosti založení stejnojmenného odborného recenzovaného časopisu a k příležitosti 440. výročí založení Univerzity Palackého.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

23. – 24. 5. 2013

kompetencí, ale taky skutečností, že některá tato díla je velmi těžké veřejně diskutovat bez velkých emocí. Mnohé z vybraných děl jsou jen zcela okrajově zmíněna v českém jazykovém prostředí. Mám na mysli především klasická díla performance a body artu, kdy dochází k sebepoškozování umělce, nebo ke zkoumání etických hranic lidského chování.

Digitalizace a její vliv na náš život na všech úrovních proměňuje diskurs společenských věd včetně umění. Recyklovatelnost a reprodukovatelnost se stali přirozenou součástí práce s texty i obrazy a audiovizuálními sděleními. Svět se stává komplexnějším souborem propojených problematik, k jejichž chápání je potřeba celé řady různých gramotností vizuální a mediální počínaje a finanční konče.

Případ první na hranicích se sexuální výchovou

Úvod věnovaný digitalizaci médií není v tématu hranic se sexuální výchovou vůbec od věci. Existence digitálních prezentací a jejich celosvětová síť má za následek nejen zcela jiný pohled na autorství, ale také prakticky neomezený přístup k erotickým obsahům. Podle nejnovějších studií je skrytým i explicitním erotickým obsahům vystaven každý, kdo má přístup k internetu nebo k televizi.

Podle studií docenta Šmahela pro Evropskou unii, je přístup k internetu běžnou součástí života dětí přibližně od osmi let (LSE13). Z jiných studií, ale i v běžném životě je prokázáno, že pouze velmi malým počtem kliků je možné se dostat k explicitně zobrazenému materiálu pro dospělé. Není proto v žádném případě možné očekávat, že některé skupiny dětí školního věku se nesečkají se sexuálními obsahy. Jistě, někteří rodiče se chovají zodpovědně a kontrolují obsahy, ke kterým se mohou jejich děti dostat, ale všichni to tak jistě nedělají. S nástupem telefonů připojených na internet se riziko ještě zvětšuje.

S faktem, že současné děti budou pravděpodobně velmi brzy konfrontovány s erotickým popřípadě pornografickým obsahem, je třeba se smířit a je to jedna z daní, které si nové technologie vybírají. Jediná pomoc, jak čelit negativním dopadům na děti a mládež v této oblasti je výchova a to nejen sexuální. Ta se totiž velmi často omezuje hlavně na poznání funkcí těla a medicínské poučky, což se také odráží v jejím zařazení do vzdělávací oblasti Výchova ke zdraví.

Kultura, umění a výchova

Mezinárodní konference k příležitosti založení stejnojmenného odborného recenzovaného časopisu a k příležitosti 440. výročí založení Univerzity Palackého.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

23. – 24. 5. 2013

Přínos mediální výchovy vidím v možnosti objasnit účel a publikum, pro které jsou tyto obsahy určeny a také to, že nezobrazují realitu. Zásadní informací pro studenty by měl být účel vyrobení takového produktu, který je v první řadě ekonomický. Pornografické produkty jsou obvykle vytvářeny pro muže a pro specifické potřeby. Nejlepším způsobem, jak odkrýt účel a publikum, ke kterému projekt mluví, je srovnání s jiným projektem.

Mnoho uměleckých děl ze všech období se tematicky věnuje erotice. Je jazyk filmu při zobrazování milostného aktu stejný jako u pornografie? Jaké rozdíly je možné najít? Ani umělecké filmy ani filmy pro dospělé nezobrazují realitu, ovšem umění, to je úplně jiný kontext.

Sexuální tematika je obsažena v mnohých uměleckých dílech, já jsem vybrala dvě zásadní a již klasické performance. Vycházím z často aplikované praxe, kdy externí učitelé, najatí pouze na osvětu v sexuální výchově, rozdělí třídu na dvě skupiny podle pohlaví. Pro skupinu dívek bych vybrala slavné dílo Carolee Schneemann Interior Scroll a pro chlapce video Vita Acconciho s názvem Undertone.

Myslím, že jde o důležitá performativní díla, která mohou ukázat sexualitu jako prostředek sebevyjádření s větším intelektuálním podtextem a jsou to také díla, která s erotikou a sexualitou pracují ve výrazně jiném kontextu, než je běžné v mainstreamové kultuře.

Performance Interior Scroll poprvé předvedla Carolee Schneemann v East Hamptonu, New York v srpnu roku 1975, kdy autorka vystoupila na stůl a poté co se pomazala blátem, vytáhla ze své vagíny svitek, za kterého začala předčítat (Grosenick, 2001 str. 487). Je důležité rozeznat v jejím díle dobrovolný akt, který nemá za účel pobavit diváky, ale doslova explicitně vyjádřit, že diskutovaná část ženského těla není jenom objektem vášně a touhy, ale také místem sdělení, nebo jím alespoň může být. Performance se řadí k radikálním projevům feministického umění, které se v průběhu minulého století snažilo o emancipaci žen v umění.

Sem vložit obrázek č. 1

Umělkyně se vymezovaly proti skutečnosti, že ve velké většině případů slouží ženská těla v umění a kultuře jako objekty touhy nebo například reklamy.

Toto je pracovní nerezovaná verze konferenčního příspěvku.

Kultura, umění a výchova

Mezinárodní konference k příležitosti založení stejnojmenného odborného recenzovaného časopisu a k příležitosti 440. výročí založení Univerzity Palackého.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

23. – 24. 5. 2013

Carolee Schneemann o svém díle říká: „Přemýšlela jsem o vagíně různými způsoby – fyzicky, konceptuálně: jako forma sochy, architektonický referent, zdroj tajemného poznání, extáze, cesty zrození, transformace. Viděla jsem vaginu jako průsvitnou komoru, jejíž vnějším modelem by byl had: oživena svým přechodem z viditelné na neviditelnou, na spirále cívky lemované s tvarem touhy a generativní záhady, vlastnosti i ženské a mužské sexuální energie. Tento zdroj vnitřního vědomí by byl symbolizován jako původní znak spojující ducha a těla v uctívání Bohyně.“

Co se týče druhé části, určené pro chlapce, jíž je performance Vita Acconciho. Toto video s názvem „Undertone“ – česky podtext nebo tlumený hlas – je z roku 1972 a je dostupné na portálu You Tube (Acconci). Umělec střídavě onanuje pod stolem a verbalizuje své sexuální fantazie a střídavě má ruce na stole a mluví přímo k divákovi: „Potřebuji, abys zůstal na svém místě v čele stolu. Potřebuji vědět, že s tebou mohu počítat...“

Záběr má velmi dobrou kompozici. Kamera v podstatě zaujímá místo umělcova partnera. Umělec promlouvá k divákovi a využívá taktiky televizního průmyslu, který k nám důvěrně promlouvá skrze obrazovku ve snaze se vytvářet iluzi kontaktu. Pro porozumění tomuto dílu je také třeba mediální analýza, která nás dostává k dalšímu pomezí a tím je hranice s mediální výchovou.

Gramotnost jako kompetence porozumět sdělení je schopnost získávaná postupně výchovou a žitou skutečností. Nelze o těchto procesech prohlásit, že jsou „vrozené“ nebo „přirozené“ a proto je důležité jejich zařazení do systému vzdělávání. Jednou z těchto kompetencí je mediální gramotnost.

Případ druhý mezi výtvarnou výchovou a mediální výchovou (Michael Mandiberg)

Mediální výchova je v kurikulárních dokumentech České republiky uvedena v rámci průřezových témat. Ve své charakteristice je propojena s občanským a společenskovedním základem, českým jazykem a dějepisem. Je jí návaznost na výtvarnou výchovu není naznačena, ačkoli se podle mého názoru nabízí, zvláště v kultuře, která je zaměřena tak vizuálně, jako ta současná.

Toto je pracovní nerecenzovaná verze konferenčního příspěvku.

Kultura, umění a výchova

Mezinárodní konference k příležitosti založení stejnojmenného odborného recenzovaného časopisu a k příležitosti 440. výročí založení Univerzity Palackého.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

23. – 24. 5. 2013

Právě již zmiňovaná digitalizace a reprodukovatelnost umění obecně s sebou přináší snadný přístup k informacím a obrazům a jiným vizuálně zobrazivým obsahům. Na tuto skutečnost reaguje umělecká tvorba již od dob dadaistů. „Známým a extrémním příkladem citace je „dílo“ americké fotografky a konceptuální umělkyně Sherrie Levine. Tato autorka již v 70. letech přefotografovala historicky slavné - tedy opět již legitimizované - snímky Evanse, Langa či Blossfeldta a později díla slavných malířů. Sherrie Levine bývá někdy zmiňována jako příklad typicky postmoderní fotografie.“ (Silverio)

Právě ona zmiňovaná práce Sherrie Levine (Lucie-Smith, 1996 str. 12) je kontroverzní z mnoha úhlů pohledu, což je také důvod, proč se sama stala předmětem apropriace, neboli uměleckého přivlastnění. V roce 2001 Michael Mandinberg naskenoval fotografie z jejího katalogu a jejich digitální verzi vyvěsil na web pod doménami „aftersherielevine.com“ a „afterwalkerevans.com“, kde podrobně popisuje řetězec spojení od původního k převzatému a následně znovu převzatému konceptu.

Sem vložit obrázek č. 2

V tomto případě se jedná o práci virtuální, existující na světové síti. Mandiberg, který převzal již převzaté, vybízí návštěvníky své stránky ke stažení fotografií v tiskové kvalitě, aby se je diváci mohli doma sami vytisknout, s podrobným návodem, jak fotografie zarámovat a pověsit. Poukazuje na to, že se jedná nepochybně o dílo s velkou uměleckou hodnotou, ale mizivou hodnotou ekonomickou.

Co je podstatné na stále opakovaných snímcích lidí prožívajících ve třicátých letech minulého století krizi v Americe? Proč se jimi zabývat, když mezi nimi a jejich apropriacemi není žádný estetický formální rozdíl? Kdo je tu umělec a kdo plagiátor? Práce Mandiberga je iniciační pro pochopení současné kultury. Teoretikové ji řadí mezi digitální a internetové umění. Nelze jí ale upřít konceptuální charakter směřující k diskuzi o transformaci autorského práva vzhledem k vývoji kultury v rámci technologických podmínek, jaké v současnosti panují

Mohu v kostce naznačit polemická pole, kterých se to týká. Za první myšlenka je tu postavena do popředí tak, že úplně zastiňuje estetický rámec problému. Za druhé tímto krokem se

Kultura, umění a výchova

Mezinárodní konference k příležitosti založení stejnojmenného odborného recenzovaného časopisu a k příležitosti 440. výročí založení Univerzity Palackého.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

23. – 24. 5. 2013

otevívá otázka autorství a autenticity v umělecké tvorbě, tak podstatná pro virtuální prostředí obecně. A za třetí: bez pochopení problematiky médií, by celý koncept nebyl čitelný.

A konečně za čtvrté: autorské právo se vztahuje na všechna díla, i na ta digitální a proklamované stažení a vytištění fotografií je trestným činem. A to přesto, že Mandiberg umožňuje zároveň se stažením fotografie v tisknutelném rozlišení stáhnout „Certifikát autenticity“. V tomto konkrétním případě autorský zákon chrání dílo Sherrie Levine, která svou apropriaci provedla až po vypršení ochranné lhůty Walkera Evanse.

Tímto se dostáváme nejen k hranici s mediální výchovou, ale i k hranici s právem, které je součástí občanské výchovy. Konfrontujeme žitou skutečností žáků i studentů, kteří velmi pravděpodobně pracují s částí digitálními prezentacemi, jejichž autor je mnohdy vytržen z kontextu, nebo i zcela neznámý. Analýzou Mandibergových internetových stránek odhalíme možné principy, kterými se umění a lidská tvořivost může ubírat.

Případ třetí na hranicích mezi uměním a vědou

Některé formy umění jsou tradičně spojovány s vědou. Typickým příkladem je architektura, která je ze své podstaty spolupracovníci stavitelství a stavebních materiálů nebo všechny technicky podmíněné směry umění – například film, video apod. V digitálním umění se často jedná se o díla, která oscilují mezi vědeckým experimentem a uměleckým počinem. Některé projekty jsou velmi populární – například v oblasti robotiky. Svého robota vytvořil již Nam June Paik nebo Eduardo Kac. U těchto projektů můžeme o praktickém dopadu uměleckého díla pochybovat. Ne však u „Třetí ruky“ Stelarka.

Stelarc je známý futuristický umělec, který prohlašuje, že tělo je zastaralé. Podle něj je extenze lidského těla žádoucí a neustále probíhá nějaká forma spolupráce mezi tělem a strojem a člověk je svým způsobem kyborg. Projekty, kterými tento australský umělec zabývá, zahrnují protetiku, robotiku a s ní spojené digitální technologie, ale například i napojení těla na internet, nebo spolknutí mikrokamery pro vytvoření „Žaludeční sochy“ (Paul, 2008 str. 166). Svůj projekt Třetí ruka představil i v Praze září roku 1998 ve Veletržním paláci.

Toto je pracovní nerecenzovaná verze konferenčního příspěvku.

Kultura, umění a výchova

Mezinárodní konference k příležitosti založení stejnojmenného odborného recenzovaného časopisu a k příležitosti 440. výročí založení Univerzity Palackého.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

23. – 24. 5. 2013

Sem vložit obrázek č. 3

Věra Jirousová tenkrát podala o projektu svědectví ve článku pro časopis Vesmír, kde mimo jiné říká: „Stelarcův průzkum lidské tělesnosti a jeho zájem o alternativní estetické a technologické přístupy rozšiřují možnosti, jimiž současné umění poznává a reflektuje civilizaci na konci druhého tisíciletí. Jeho zhuštěné komentáře k vlastním akcím nejlépe naznačují, jaké obzory se prostřednictvím umělcových provokativních gest otvírají: „V naší době invaze technologie už nemá smysl chápat tělo pouze jako místo, k němuž se váže psychika a sociální aspekty bytí, ale spíše jako strukturu, kterou je potřeba sledovat a přizpůsobovat. V psychosociálním období je určujícím rysem tělo, které samo sebe obíhá a osvětluje jako objekt zkoumání a metafyzické kontempace. Konfrontace s obrazem zastaralého těla, které je odkázáno na protézy informačních systémů, však způsobuje člověku trauma, takže tělo opouští svou subjektivitu a zvažuje nutnost nově projektovat své struktury. Důsledkem změny architektury těla je přizpůsobení a rozšířené vědomí světa.““ (Jirousová, 1998)

Akce, kterou předvedl se v mnohém liší od prezentací protetiky, ale dílo samotné se jako umělá ruka dá bezpochyby použít. Můžeme se samozřejmě ptát – Je tělo skutečně překonané? Je potřeba mít třetí ruku? Ovšem lidi, kteří skutečně přišli o ruku nebo dokonce obě, jistě ocení Stelarcův projekt nebo jeho aplikace, které je mohou vrátit do světa běžných lidí. Robotika obecně je jedním z proudů digitálního umění, existuje na hranici mezi vědou a uměním a tyto technologicky náročné projekty vznikají kolektivně ve spolupráci s vědci a techniky.

Odvážný učitel výtvarné výchovy může jít do důsledků pouze v popisu toho, co všechno v oblasti výtvarného umění vznikalo a vzniká. Máme k dispozici celou šíři výpovědí umělců a jejich děl, které reflektují mnohost vědění lidské civilizace. Proto je skutečně náročné najít konkrétní hranice, kam až výtvarná výchova nesahá.

Mezi další hraniční oblasti, které lze nahlížet i z pohledu výtvarné výchovy patří: anglický jazyk, francouzský jazyk a výuka cizích jazyků obecně, protože mnoho děl pracuje s písmem popřípadě zvukem a existuje velké množství komentářů a úvah, které se s nimi pojí. Dále tělesná a dramatická výchova, neboť obě mají svoji estetiku a pohyb obecně je součástí

Toto je pracovní nerezovaná verze konferenčního příspěvku.

Kultura, umění a výchova

Mezinárodní konference k příležitosti založení stejnojmenného odborného recenzovaného časopisu a k příležitosti 440. výročí založení Univerzity Palackého.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci

23. – 24. 5. 2013

performance. Také filmová výchova je na hranicích s výtvarnou výchovou, nebo ICT (informační a komunikační technologie), které zpracovávají digitální informace jak textového tak obrazového charakteru.

Zde zmíněná díla jsou pouze nástinem extrémních příkladů použití uměleckých děl v kontextu jiných oborů. Žádné konkrétní hranice, kde výtvarná výchova již nezasahuje, není možné určit. Analýzou uměleckých děl rozšiřujeme pochopení světa v jeho komplikované podobě, která se vzpírá zjednodušení. Pro tento postup se vyjádřil také Vladimír Rezek, který říká:

„Kritický rozbor může u konceptuálních děl odkrýt jejich ustrojení, rozvrh vzhledem ke schématu a provedení (viz předchozí stat') Kritik tak odpovídá konceptuálnímu umění. Předpokladem pro odpověď je výzva – výzva kritikovi, která je možná díky tomu, že duchovní skutečnost je souvislostí porozumění zvyšlovnit, a tím jeho souvislosti jako takové odkrýt.“ (Rezek, 2010 str. 240)

Literatura

Vito Acconci - Undertone 1972 (extract) **Acconci V.** You Tube [Online] // . [cit. 20. 04 2013]

<http://www.youtube.com/watch?v=dZaD9CHZecE>. Kanál uživatele mabsurda

C. Schneemann Carolee Schneemann [Online] // Carolee Schneemann. [cit. 20. 04 2013]. - dostupné z <http://www.caroleeschneemann.com/works.html>.

Grosenick Uta Women Artists [Kniha]. - Koeln : Taschen, 2001. - ISBN3-828-5854-4.

Jirousová V. Od protězy k přeludu – Stelarc [Online] // vesmir.cz. - 11 1998. [cit. 28. 04 2013.] dostupné z <http://www.vesmir.cz/clanek/od-protezy-k-preludu-stelarc>.

Lucie-Smith E. ArtToday [Kniha]. - Praha : Slovart, 1996.

autor neznámý. Klíčová zjištění EU Kids on line šetření, LSE Media and comunication [Online]. [cit. 05. 04 2013] dostupné z:

[http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EUKidsII%20\(2009-11\)/EUKidsExecSummary/CzechExecSum.pdf](http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EUKidsII%20(2009-11)/EUKidsExecSummary/CzechExecSum.pdf).

Toto je pracovní nerezovaná verze konferenčního příspěvku.

Kultura, umění a výchova

Mezinárodní konference k příležitosti založení stejnojmenného odborného recenzovaného časopisu a k příležitosti 440. výročí založení Univerzity Palackého.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci
23. – 24. 5. 2013

Paul Ch. Digital Art [Kniha]. - London : Thames & Hudson Ltd, 2008. - str. 256 s.. - ISBN 978-0-500-20398-9.

Rezek P. Tělo věc a skutečnost [Kniha]. - Praha : Jan Placák Ztichlá klika, 2010. - Sv. pátý : str. 344 s.. - ISBN 978-80-903898-5-4.

Silverio R. Citace jako legitimizace díla [Online] // Fotograf. [cit. 12. 04 2013] - dostupné z <http://www.fotografnet.cz/index.php?lang=cz&cisid=32&katid=6&claid=185>.

zdroje obrázků:

č1 <http://meretremfuit.tumblr.com/post/25346689794/rgr-pop-thesludgefeast-carolee-schneemann>

č.2 <http://www.aftersherrievine.com/>

č3 <http://stelarc.org/?catID=20265>

autor

MgA. Et Mgr. Jana Francová Ph.D.

Katedra výtvarné výchovy Pedagogické fakulty, Masarykova univerzita

Brno

email: jpf2 [zavináč]volny.cz

„Příspěvek ani jeho souvisejší pasáže nebyly publikovány a nebyly odevzdány k publikování v jiném časopisu, sborníku nebo monografii.“